

Útja különben hasonló körülmények között folyt le, mint Munkácsié. A hatóságok, pópák hol segítették, hol akadályozták. A megfélemlített, elnyomott chantik féltek tőle, alig mertek mesélni, énekelni neki, míg csak rá nem akadt legjobb közlőire.

A munka bizony meghaladta a tanulatlan chantik erejét: Reguly feljegyzéseinek szövevényeit nehéz filológiai munkával kellett kibogozniok. Legjobb közlője, Mikolka is elkeseredetten fakadt ki: „Ha ezt tudtam volna, dehogy szegődtem volna hozzád. Ha azt a fehér subájú, fehér botosú istenfia hajfonatos fejedelemhöst a bére nagy bérével szerződtetted volna, az talán ezt a négyféle nemzetség embere beszélte sok szót megértené, köldöke vágott osztják emberfia osztják-oroszféle úrral együtt hogyan is tudná azokat összehozni.”

Pápay is sikerrel tért haza: megfejtette Reguly szövegeit. Kiadásukat is megkezdte, de be már nem fejezhette, — korai halála után Fazekas, majd Zsirai adja ki hagyatékát.

A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottságának támogatásával indult útjára 1911 nyarán Fokos Dávid, a komik kutatója. Rövid utazását 2 év múlva megismételte. Úti jelentésében nem annyira élményeiről, mint néprajzi és társadalmi megfigyeléséről írt — így például arról, hogy a komi értelmiség, abban a korban, rohamosan oroszosodott —, de ugyanakkor ébredezett nemzeti öntudatuk is...

A magyar nyelv hovatarozásának tisztázása Reguly gyűjteményének köszönhető: a magyar finnugrisztika atyja, Budenz, onnan vette hatalmas bizonyító anyagát a Magyar és finnugor nyelvbeli szóegyezések, a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár és az Ugor Alaktan számára. Azóta is nagy haszonnal forgatjuk a távoli kutatóutak eredményeként kiadott hatalmas köteteket, akár nyelvészeti, akár néprajzi problémára várunk választ.

A népköltészeti szövegeken, fonetikus feljegyzésű szójegyzékeken kívül ma már számos nemzeti irodalmi nyelvű könyv, brossúra, folyóirat, kézisztár szolgáltat anyagot a rokon nyelvekről. A régi gyűjtések mégis becsesek, mert részben az irodalmi nyelvtől távolabb eső nyelvjárásokból, általában régiesebb anyagot találunk bennük.

A Felszabadulás után újra megindult a régi gyűjtések kiadása. Ezt a kiadói tevékenységet nagy örömmel fogadta a finnugor nyelvtudomány és néprajz, — csak azt a kérésünket kell itt is kifejeznünk, hogy jó lenne még gyorsabban kiadni az évtizedek óta hozzáférhetetlen nyelvi kincseket.¹

REGULY — A NYELVÉSZ*

Írta: Hajdú Péter

A magyar nyelvtudomány történetében Reguly Antal munkássága új korszak kezdetét jelzi. Vele, és elsősorban az ő általa megszerzett rokonnyelvi anyag alapján indul meg hazánkban a finnugor összehasonlító nyelvtudomány művelése.

Reguly fellépése előtt nyelvészetünk egy helyben vesztegelt. A finnugor rokonság gondolatának első, a maguk korában szakavatott képviselői, Sajnovics és Gyarmathi gyökeres fordulatot hoztak ugyan nyelvészetünkbe, kiszakítva azt a romantikus álmódosások útvesztőjéből, munkájukat azonban nem folytatták oly mértékben, hogy tervszerű kutatómunka indulhatott volna meg a magyar nyelvnek a finnugor nyelvekkel való

¹ A magyar nyelvészek utazásairól I. bővebben:

Regulyról: Toldy Ferenc, *Reguly-Album V CXXIX*; Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk* 515–521; Uő.: *MNy* 39: 400; Vajda László: *Nagy magyar utazók.*

Munkácsi Bernátról: *Budapesti Szemle* 40 k.; Zsirai Miklós: *Finnugor rokonságunk* 550–2; Munkácsi Noémi: *Egy nagy magyar nyelvész* 1943.

Pápai Károlyról: *Földrajzi Közlemények* 26. k.

Pápay Józsefről: *Budapesti Szemle* 1905; *Ethnographia* 24: 257; *Osztják Népköltési Gyűjtemény* (bevezetés).

Pápay Józsefről és Regulyról: *Osztják hősénekek I.* (bevezetés).

Fokos Dávidról: *Keleti Szemle* 12. és 16. kötet.

* Előadás a Magyar Földrajzi Társaság IX. vándorgyűlésén, Zircen 1953. szeptember

összehasonlítása terén. E korszakra visszatekintve el kell ismernünk Hunfalvy Pászavainak igazságát: „... Sajnovics ólta, ... Gyarmathy ólta... csak az egy Réva: tudott derekasan a' nyelvtudományhoz: de annak sem voltak se társai se utódjai“ (Hunfalvy—Reguly, A vogul föld és nép 43).

Ha Sajnovics és Gyarmathi eredményeit külföldön elismeréssel fogadták is, idehaza különösebb hatását nem tapasztalhatjuk munkásságuknak. „A finn rokonság — írja Toldy Ferenc — ha alapos cáfolókat nem is, de hasonszenvet sem támasztott, az újabb történetíróktól könnyeden elvettett vagy érintetlen hagyatott, az iskola s az élet által pedig teljesen mellőztetett“ (Reguly-album XXI).

Ugyanakkor viszont a külföldi nyelvtudomány nagy lépésekkel halad előre. Vosztokov, Humbolt, Bopp, Grimm fellépése az általános nyelvtudomány fellendülését idézik elő. Kezdenek kifejlődni az összehasonlító nyelvészeti módszerek, a nyelvrokonság megállapításának most már valóban tudományos vizsgálati módszerei.

Ilyen körülmények között egyre sürgetőbbé vált az a feladat, hogy a Sajnovics és Gyarmathi óta elejtett fonalat valaki újra felvegye, s megvizsgálja a magyar nyelv finnugor rokonságának a kérdését.

Ez a szerep Regulynak jutott, eleinte nem is annyira tudományos megfontolásból — hiszen Reguly pályája kezdetén nem is volt képzett nyelvész — mint inkább attól a romantikus ifjú hévtől vezéreltetve, mely őt Észak felé vonzotta. Amikor azonban megismerkedik Sajnovics és Gyarmathi munkáival, észreveszi az ügy fontosságát és aktualitását: „... a' kérdés igen nyomósnak látszék hazánkra nézve, miszerint a' munka nemcsak érdemel, hanem nemzeti ügy lévén, követel is folytatást“ (Hunfalvy—Reguly, A vogul föld és nép 44).

Ez indítja arra, hogy Finnországba utazzék, s hogy ott megszerezze a kutatásaihoz szükséges ismereteket. Érti nyelvészeti képzettségének hiányát, s iparkodik is ezen segíteni. Nagy hévvel lát neki nyelvészeti studiumainak. Észreveszi, hogy „nincs... biztosabb és alaposabb mód népek rokonságának megmutatására, mint nyelvük tudománya és összehasonlítása“ (Pápay, Reguly 4).

Azt a feladatot tűzi maga elé, hogy megvizsgálja, a finnugor nyelvek összehasonlítása alapján megállapítható-e vajjon ezeknek a nyelveknek a rokonsága, s hogy az összes finnugor nyelvek megismerése és tudományos kutatása révén visszavezethetők-e ezek a nyelvek egy hajdani közös, egységes alapnyelvre, melyből a mi nyelvünk is származik. A nyelvrokonságnak ilyen felfogása határozott előrehaladást jelent a korábbi szerzők véleményével szemben, mely nyelvrokonainkban az eredeti hazában visszamaradt magyarokat kereste. Ez a felfogás romantikus és idealista, nem veszi tekintetbe a nyelvek fejlődésének törvényszerűségeit, nem ismeri fel a nyelvrokonság mibenlétét. Reguly szakít e hagyományos elképzeléssel — minden bizonnyal a külföldi nyelvtudományi irodalommal való megismerkedése hatásaképpen — s hazai nyelvészeink közül elsőnek képviseli azt a mai összehasonlító-történeti nyelvtudomány által is elfogadott felfogást, mely a rokonnelveket egy közös alapnyelvre vezeti vissza.

Reguly határozottan kijelenti, hogy tanulmányainak s kutató útjának nyelvészeti célja van: „linguistikai utat kellett... meglépnem“ — mondja (Pápay i. m. 5). Elfogulatlanul, elfogultságtól mentesen kezd hozzá kutatásaihoz. Az igazságot kívánja elérni, nem a rokonság minden áron való bizonyítását: „... beállok a' munkába, mint kincskereső, ki nem tudja ugyan, mit fog találni, de ki, ha eredmény nélkül dolgozandik is, legalább azt mondhatja majd földieinek: ott ne keressetek, ott nem találtok semmit“ (Hunfalvy—Reguly i. m. 45).

Célja megvalósításához sokat kellett tanulnia. Nagynevű kortársának, Castrénnek szellemében ő is azt vallja, hogy a nyelvek összehasonlításához nem elegendő az addig összegyűjtött igen hiányos nyelvi anyag ismerete, hanem feltétlenül szükséges az élő nyelvek elsajátítása, új, megbízható nyelvi anyag gyűjtése.

Ez a felismerés indítja arra, hogy rövid idő alatt elsajátítsa a finn, az észti és a lapp nyelvet, s ez készíti a többi finnugor nyelv helyszíni kutatására is. Jó érzékkel veszi észre, hogy a manysi és a chanti nyelvről kevés megbízható adat áll rendelkezésre, „... de a' mit tudunk, az nyelvtani és szótári tekintetben legnagyobb nyomosságúnak látszik“ (Hunfalvy—Reguly i. m. 47), s ezért választja legsürgősebb feladatának az

obi-ugor nyelvek kutatását. Ezt a feladatot sikerrel meg is oldotta. Alaposan megismerkedett a manysi és a chanti nyelvvel, s egy régen letűnt világ emlékeit mentette meg a tudomány számára a manysi és a chanti néphagyomány gyűjtésével.

Regulynak szándékában állott a többi finnugor nép nyelvével is megismerkedni. Ez a terve azonban nem vált teljes egészében valóra. Szibériai kutatóútja után a marik és a mordvinok, valamint az akkor még finnugor eredetűnek vélt csuvasok nyelvével ismerkedett meg, a permi nyelvek közvetlen tanulmányozására azonban részben az anyagi hiánya, részben romlott egészségi állapota miatt nem került sor.

E vizsgálódások célja az volt — mint mondtuk —, hogy fény derüljön az újonnan egybegyűjtött anyag segítségével a magyar nyelv rokonságára. Reguly másik fő feladatának, a finnugor népek történetére vonatkozó további kutatásoknak előfeltételét látja a nyelvrokonságra vonatkozó eredmények kidolgozásában, és nyelvi gyűjtésével egyidejűleg rokonnépeink életének is minél alaposabb megismerésére törekszik, néprajzi és történeti adatokat gyűjt.

E célkitűzéseken kívül Reguly kutatásait gyakorlati célok is irányították. Egyik jelentésében t. i. arról ír, hogy a magyar nyelv eredetének és kifejlődése menetének nyomát követve „a jelen kétes kérdései kifejtésére tanácsot nyerhetnénk“ (Pápay i. m. 4). Regulynak e kijelentését eddig nem méltatták kellő figyelemre, pedig oly gondolatot vet fel, mely mai nyelvtudományunknak is sarkalatos pontja. Nevezetesen a nyelv fejlődésmenetének a vizsgálata, s annak a nyelv művelésében való felhasználása az elmélet és gyakorlat összekapcsolását jelenti, s Reguly érdeme, hogy ezt a nyelvészet szempontjából oly fontos tényezőt észrevette, ha következetes alkalmazására nem is kerített sort.

Az eddigiekben megpróbáltuk vázolni, milyen célok vezették Reguly Antalt abban, hogy erejét nem kímélve, állandó anyagi gondok között hajtsa végre vállalkozását rokonnépeink tanulmányozására.

Ezekután felmerül az a kérdés, milyen eredménnyel járt utazása, milyen haszon származott belőle a magyar nyelvtudományra?

Útja eredményes volt, mert új, nyelvészeti és néprajzi szempontból egyformán jól használható anyag birtokába juttatta a tudományos világot. Manysi és chanti nyelvi gyűjtése teszi hagyatéka zömét és legértékesebb részét. De sok értékes feljegyzést hozott magával a mari, a mordvin, a csuvas és a nyenyec nyelvre vonatkozólag is. Feljegyzéseinek nagy részét szövegek (mondák, medvénekek, hősénekek, igézetek, medveünnepi színjátékok, dalok, példamondatok), továbbá szójegyzékek, nyelvtani jegyzetek alkotják. Gyűjteményével az volt a terve, hogy megírja a manysi, a chanti, a mordvin, a mari és a csuvas nyelv nyelvtanát és szójegyzékét, s hogy kiadja e népek közt gyűjtött szövegeit. Új feldolgozásban akarta közzé tenni a „nyugati finn“ (azaz a finn, észt, lapp) nyelvek nyelvtanát, s tervevette — ha nem is saját gyűjtése, de egyéb írott források alapján — a permi nyelvek ismertetését. Életművét egy néprajzi munka és utazásainak leírása zárta volna le. Az előző kötet egyik részében az egész finnugorságot, a másik részében pedig az obi-ugorokat ismertette volna. Külön tanulmányt is tervezett, melyben saját filozófiai nézetét fejtette volna ki a nyelvek „szervezetéről“ általában.

Sajnos, mindezekből a tervek közül semmi sem vált valóra. A hazájába visszatért Reguly testileg és lelkileg ronccsá vált, akiben csak olykor-olykor lobbant fel az alkotás láza, de meggyötört teste akkor is lehetetlenné tette számára terveinek még csak részben való megvalósítását is.

Hogy mégis a finnugor összehasonlító nyelvtudomány magyarországi megteremtőjét ünnepeljük benne, annak oka az, hogy az ő munkássága és példája nyomán indultak meg hazánkban a finnugor összehasonlító nyelvészeti kutatások, és az, hogy mindezek a kutatások nagyrészt az ő általa hozott nyelvi anyag alapján váltak lehetségessé.

Hagyatékának feldolgozása és közkinccsé tétele állandóan foglalkoztatta a nyelvtudomány művelőit. Még életében sokat biztatták jóbarátai, elsősorban Toldy Ferenc és Hunfalvy Pál, hogy minél előbb lásson hozzá szövegeinek fordításához és sajtó alá rendezéséhez.

Először manysi gyűjtését kezdte rendezgetni, s Hunfalvy közreműködésével dolgozott élete utolsó két évében a szövegek fordításán. A munka befejezését azonban Reguly-

nak 1858 augusztusában bekövetkezett halála megakadályozta. Az Akadémia megbízásából Hunfalvy vette gondjába Reguly hagyatékát, s 1864-ben meg is jelent A' vogul föld és nép c. kötet, mely a manysikra vonatkozó történeti és nyelvi anyag első rendszerező kifejtését, s azonkívül a Reguly által gyűjtött manysi szövegeket fordításukkal együtt tartalmazza. Hunfalvy már előzőleg 1859-ben is kiadta és magyarázta a teremtésről szóló manysi mondát, s e két munka azért is nevezetes, mert ezek az első eredeti, manysi nyelvű hiteles szövegközlések. Hunfalvy azonban teljes egészében nem tudta feldolgozni Reguly hagyatékát, még manysi hagyatékát sem. E hiányosságokat később Munkácsi Bernát jeles Vogul Népköltési Gyűjteményében pótolta.

Csuvas, mari és mordvin példamondat-gyűjteményeit, szövegeit, nyelvtani jegyzeteit és szójegyzékeit, valamint szamojéd szótári feljegyzéseit Hunfalvy tanítványa, Budenz József adta ki. Mostohább sors jutott osztályrészül chanti szövegeinek. E páratlan értékű s jelen viszonyaink között is leggazdagabbnak mondható feljegyzések soká hevertek megfejtetlenül kéziratban, míg századunk küszöbén a jeles nyelvtudósunk, Pápay Józsefnek sikerült megtalálnia Reguly szövegeinek kulcsát. Pápay azonban csak egy részét adhatta ki az általa megfejtett és átírt szövegeknek, munkáját halála után mások folytatták, de Reguly anyagából még így is tekintélyes mennyiségű anyag áll kiadatlanul, részben már közlésre is készen.

E szövegkiadások nem várt mértékben termékenyítették meg nyelvtudományi irodalmunkat. Páratlanul gazdag anyaggyűjteménye lendületbe hozta a finnugor tudományok fejlődését, ez indította meg összehasonlító nyelvtudományunk felvirágzását.

Reguly anyaga alapján megbizonyosodtunk arról, hogy az obi-ugor nyelvek állanak a magyarral legközelebbi rokonságban, s ez tette lehetővé az utódok számára több finnugor nyelv tudományos kutatásának megindulását.

Munkálkodása nagyban hozzájárult a finnugor nyelvek osztályozásának lehetővé tételéhez, annak ellenére, hogy az ő osztályozása ma már nem teljes mértékben helytálló.

Igen fontosak a nyelvrokonságról vallott nézetei, mely szerint a rokon népek egymástól elszakadva különböző külső behatások alatt megváltoznak, s így rokonságuk megállapítását egyedül nyelvük összehasonlítása teszi lehetővé.

Nagyjából ma is helytáll az urál-altaji nyelvrokonságról vallott nézete is. Szerinte u. i. e két nyelvcsalád között csak ú. n. „rendrokonság“ vagy „osztályrokonság“ áll fenn, melyen az értendő, hogy az uráli és az altaji nyelvek lényegében egy típust alkotnak (agglutináló nyelvek), de származási, genetikai kapcsolat nem áll fenn közöttük (l. Hunfalvy—Reguly, Vogul föld és nép 47). Ez a nézet különösen akkor tűnik fel igen modern színben, ha tudjuk, hogy Reguly korában, különösen Castrénnek, a nagynevű finn kutatónak a munkássága következtében nagy hatása volt az urál-altaji rokonság gondolatának.

Reguly csak egyetlen egy nyelvtudományi vonatkozású munkájának megjelenését érthette meg. Ez is kisebb jelentőségű, s Gützlaff Károly kínai misszionáriusnak a dzungár-magyar rokonságról vallott, s akkoriban nagy port felvert nézeteit cáfolja.

Ha nyomtatásban megjelent műveinek száma csekély is, s ha nyelvészeti képzettsége kisebb volt is, mint nagy hírű kortársáé, a finnugor tudományok másik nagy hőiséé, Castréné, mégis hervadhatatlan érdemeket szerzett Reguly általa, hogy több nemzedék hasznosította az általa összegyűjtött anyagot, s hogy munkássága következtében kiszabadult nyelvtudományunk a hosszas egyhelyben veszteglésből s megindult azon az úton, mely a finnugor rokonság teljes tudományos bizonyításához, a finnugor összehasonlító nyelvészet megteremtéséhez vezetett.

Őt tarthatjuk a modern nyelvtudomány első képviselőjének hazánkban, nemzetközi viszonylatban pedig a finnugor összehasonlító nyelvészet egyik megindítójának.

Reguly Antal 110 évvel ezelőtt lépte át az Urál hegységet, hogy szibériai nyelvrokonaink között búvárkodjék. A sok nélkülözés és viszontagság felőrölte egészségét, munkakedvét és sírba szállt, mielőtt bármit is fel tudott volna dolgozni nagybecsű gyűjteményéből. Teljesítményei ennek ellenére őszinte tiszteletet ébresztenek a nyelvtudomány minden művelőjében, s a magyar nyelvészet történetének kiemelkedő alakjává avatják finnugor kutatásainknak e tragikus sorsú hőst.